

TI DƠN TRÊN CÁC NỎ ĐƯỜNG THÀNH XÔ

Bài và ảnh Võ Quang Yến

Mon tilleul qui chante l'été

Avec les abeilles et les hannetons...

M.Cosem – P.Daveine (Mon tilleul)

(Ti đơn ca hát suốt mùa hạ,

Với các anh ong và những chị rầy ...)

Ti đơn cổ thụ

Linn (Thụy Sĩ) 400 năm

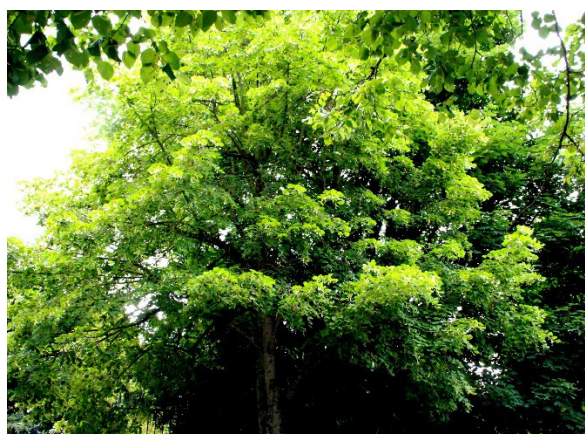
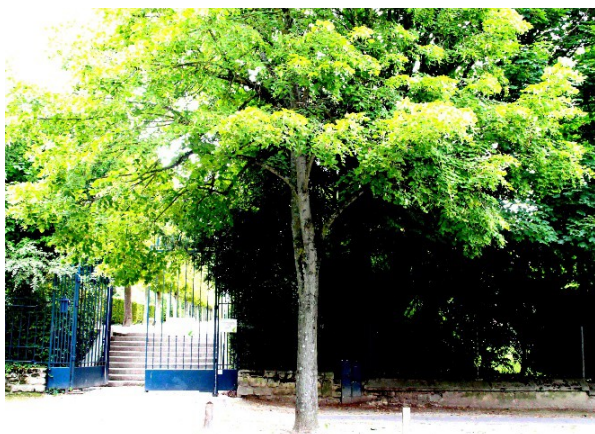
Bugey-Innimond (Ain) 500 năm

Thuở con người và cây cối còn biết trò chuyện với nhau, ở một góc rừng nhiều cây tụm lại bàn cãi về sở thích của mình. Một cây bu lô trai trẻ linh động luôn ca hát: tôi thích mùa xuân, tôi yêu mùa xuân. Một cây sồi già cả yên tĩnh trịnh trọng: tôi thích nhất giông tố vì nó là địch thủ đáng đương đầu. Một cây thông phát phơ trong gió thì thào: tôi thích nhất các vì sao yên tĩnh lấp lánh trên nền trời. Một cây dương liễu rì rào cạnh bên hồ nước thỏ thẻ: tôi thích những bí mật của đêm khuya. Cây ti đơn mãi miết nghe tiếng vo vo của bầy ong trong cành lá, đợi mãi mới nghe lên tiếng làm sừng sốt các loài cây: tôi thích nhất con người! Lạ lùng! Mọi cây quanh ti đơn quay lại chờ đợi một giải thích đúng lý. Vừa nhẹ nhàng lung lay các cành, cây ti đơn vừa thông thả tỏ bày: một cái gì bí ẩn trong lòng tôi thúc đẩy tôi đến với con người, nhưng tôi chắc tôi không phải là cây độc nhất. Và ngay tối hôm ấy, trong lúc cây rừng xào xạc trong gió dưới ánh trăng huyền ảo, cây ti đơn cô đơn rời rừng rậm cây ngàn, vượt đèo băng suối tìm đến nơi có ánh đèn rộn rịp và nhất là có bóng người qua lại. Cây tìm một chỗ trống giữa đồng hoang, đặt thân trong lòng đất, đâm rễ, đổ chồi rồi đứng đợi.

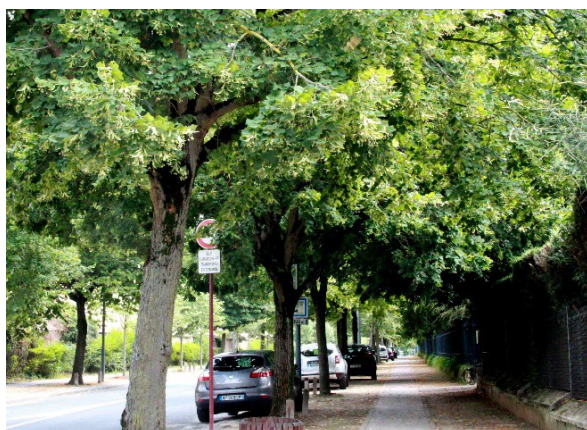
Hoa quả trên nền lá ti đơn

Chiều hôm sau, bọn học trò nhỏ đi học về, ghé ngang gốc cây dừa giỡn, thấy cây có cành lá rườm rà, rủ nhau trèo lên và hẹn sẽ trở lại. Sau đó mấy chú làm nông ở ruộng về cũng dừng chân ngồi nghỉ, hóng mát, chuyện trò, thấy cây phủ lá làm nhiều bóng mát cũng rủ nhau sẽ gặp lại ở chân cây. Tối đến, hôm có trăng sáng, thiếu niên thiếu nữ hẹn nhau lại đây tình tự, có khi nhảy múa quanh cây. Một cụ già nhân vào rừng tìm thuốc, trên đường về cũng ghé lại đặt ít hoa vào chân cây. Một bà lão thấy cây nở hoa lại hái hoa và lá đem về nấu uống, nghe nói sẽ tỉnh táo, dễ ngủ. Một khách bộ hành, có lẽ là một nhà thơ, cất tiếng: à, nếu chúng ta tất cả đều như cây ti đơn,...rồi nằm nghỉ dưới bóng cây thoải mái, hào hiệp vì lá cây hình quả tim có tính chất đỡ đau và chữa bệnh. Bây giờ ta biết sao cây ti đơn gần gũi con người và con người xem cây như quả tim. Lá cây lao xao vui sướng, hoan hỉ, vừa ca hát vừa yên tĩnh dang cành bao trùm giấc ngủ khách bộ hành. Và cây ti đơn trở nên người bạn của con người: trong làng, ngoài chợ, trong vườn, ngoài đường, nó luôn xê dịch lại gần con người. Con người cũng vậy mỗi khi có gì quan trọng thì tìm đến chia sẻ với cây, như khi muốn tìm một người bạn lặng lẽ, im lìm, hay khi trái tim rung động muốn thả ra một vài câu thơ thì cây là nơi hẹn hò....

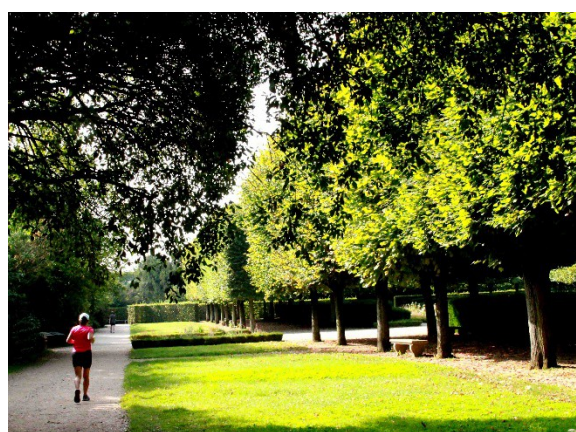
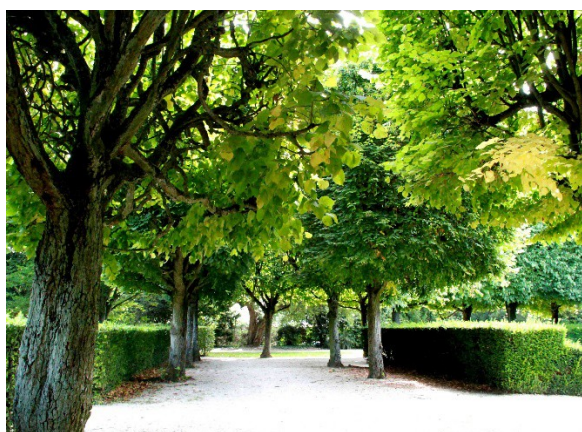
Ti đơn trước công viên thành Sceaux

Không chỉ trong truyện hoang đường, thần thoại Hy Lạp cũng có sự tích Philemon và Baucis. Hai người này là Zeus và Hermès, một hôm trá hình thành hai kẻ chần chừ, dạo chơi ở vùng Phrygie, phía tây bắc Tiểu Á. Trên đường ngao du, hai ông tìm chỗ nghỉ đêm. Nhà nào cũng từ chối, chỉ một cặp vợ chồng già và nghèo trong một quán nhỏ, không quản lều tranh vách đất, tiếp đón nồng hậu: họ không có món ăn cao lương mỹ vị nhưng cống hiến một tấm lòng độ lượng không bờ. Cảm kích trước thiện ý của chủ nhà, Zeus muốn tặng họ một món quà bày tỏ một nguyện vọng, ông sẽ chuẩn nhận yêu cầu. Quen sống với nhau, họ chỉ cầu mong được cùng nhau chia sẻ cuộc đời cho đến lúc chết. Tất thì nhà của họ trở thành cung đình hoa lệ và khi chết hai vợ chồng biến thành một cây sồi và một cây ti đơn vĩnh viễn sống cạnh nhau. Ngày nay, ở vùng Phrygie và lân cận, hai cây sồi và ti đơn mãi mãi cùng nhau chia sẻ cuộc đời. Cặp vợ chồng đã thành biểu tượng cho hạnh phúc và lòng trung thành đôi lứa. Trong thần thoại hai cây này còn có một uy quyền tượng trưng : cây sồi biểu trưng quyền hành, cây ti đơn là cây công lý.

Ti đơn trên đường xá Thành Xô

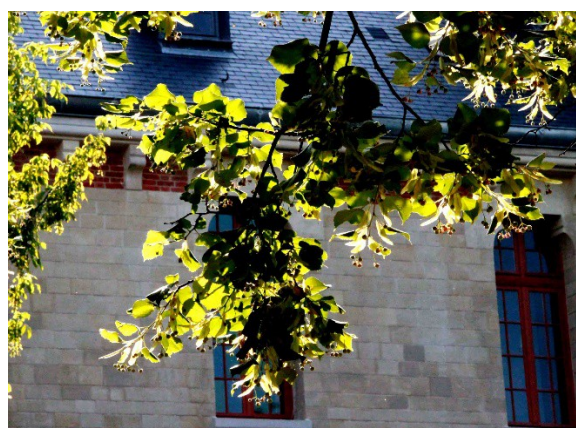
Cũng ở Hy Lạp, Philyra là con gái Okeanos và Tethys. Nàng có ông chú là Cronos, vua các Titans, thân phụ Zeus, mê mệt cô ta và đeo đuổi cho kỳ được. Cronos có bà vợ Rhea, tánh hay ghen tuông. Sợ vợ nổi cơn ghen, ông tự biến thành con ngựa đực để dễ chạy trốn. Tuy bị vợ rượt đuổi, ông cũng kiếm được thì giờ hãm hiếp Philyra sinh ra Chiron, một đứa con đầu người thân ngựa. Vô cùng thất vọng, Philyra van xin Zeus cũng biến hóa mình. Động lòng, Zeus biến nàng thành cây ti đơn. Chiron uống sữa mẹ tức là *sữa ti đơn*, lớn lên mang hai lợi thể hiếm có : tính bất tử và giàu đạo lý. Hai sự tích này dạy ta một bài học : liên quan giữa cây ti đơn và con người, nhất là với phụ nữ. Những dân tộc german và scandinavi xem ti đơn là nơi cư trú của nàng tiên Freyja, thần Ái tình, và Netrus, thần Gia đình. Tên Freyja bắt nguồn từ một danh từ german có nghĩa là *bà*, sinh ra *fru* tiếng scandinavi và *frau* tiếng Đức. Có thể xem Freyja là tương đương với Venus về tượng trưng sắc đẹp và Minerve về những biểu hiệu hiểu chiến. Những cô ước được có chồng trong năm, những bà mong có con trước khi năm hết, không quên đặt quả cúng trước chân cây hay trong các kẽ nứt. Thân cây được dùng làm cột cổng nhà, dựng thành trung tâm những điệu nhảy : thân cây được đẽo gọt thành bậc thang để có thể trèo lên. Ở Đức cây có đến bảy tầng, phần lớn nay đã mất, may ra còn thấy ở Bayern. Nhưng ty đơn không chỉ là cây ái tình mà còn là tượng trưng cho công lý, vợ chồng. Nhiều vùng ở bên Đức xử án dưới gốc cây ti đơn, còn có tiếng là cây hòa giải !

Ti đơn dọc nẻo dạo vườn Sceaux

Chữ ti đơn có nguồn gốc La Tinh *tilia*. Người Pháp gọi tilleul, người Anh *linden*, người Đức *linde* nêu danh nhà thảo mộc học Thụy Điển Linnaeus. Nói chung, ở Âu châu có hai loại tilleul : *Tilia cordata* lá nhỏ, *Tilia platyphylloa* lá to và một loại lai tự nhiên giữa hai loại kia ở Hòa Lan là *Tilia x.vulgaris*. Sau này có những tilleul địa phương : *T. tomentosa* ở Tiểu Á, *T. americana* ở Mỹ

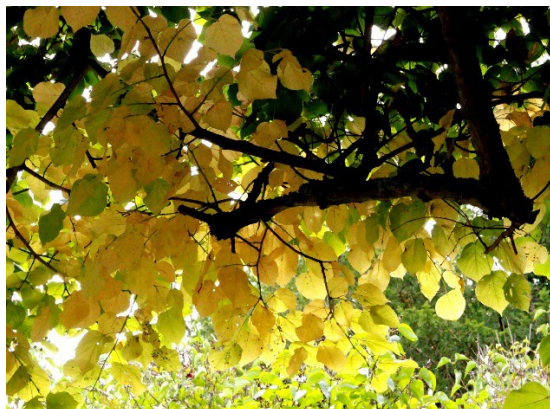
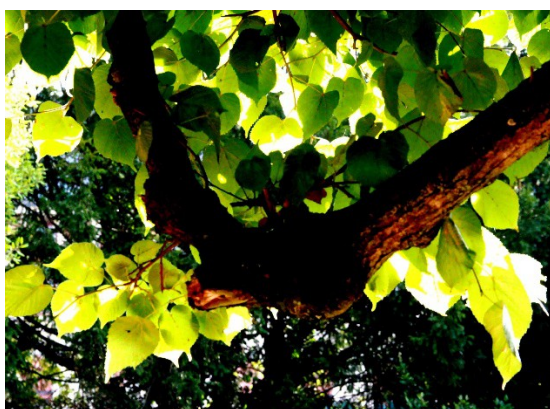
châu, *T. henryana* ở Á châu, *T. euchloa* ở Siberi, ...Tilleul mọc nơi có ánh sáng hay không quá tối, đất vôi, khí quyển ẩm, chung sống với các cây sồi, sồi rừng, cây thích trắng. Những cây tilleul cải tạo đất nhờ phân hủy tốt lá cây giàu yếu tố kim loại. Tilleul thông thường *T. europaea* L. là một loại *Tilia*, họ *Tiliaceae* (hay Cẩm quỳ *Malvaceae*), bên ta gọi cây Đoạn, họ *Đoạn* hay họ *Đay* (tên ít thấy dùng). Những nghiên cứu mới cho thấy hai họ này cần hợp nhất và cây *Tilia* được xếp trong phân họ *Tilioideae* của họ Cẩm quỳ và các cây nói chung được gọi cây đoạn hay cây gia. Các loài *Tilia* có thân gỗ lớn 20-40m, lá sớm rụng, hình tim xiên 6-20cm, chủ yếu sinh trưởng trong vùng ôn đới. Số lượng chính xác được công nhận nhiều nhất gồm có 27 loài và 8 giống lai ghép.

Ti đơn trên sân trường Lakanal

Ngày nay ít được dùng tuy cây ti đơn rất thông dụng trong thời tiền sử. Ở nhiều nước Trung Âu, nó chiếm một địa vị quan trọng trong rừng cổ sinh qua nhiều năm sau thời kỳ băng hà cuối cùng theo số lượng phấn hoa tìm ra trong những đông băng và đồng than bùn. Thời trước gỗ ti đơn được dùng nhiều trong vật dụng hàng ngày nhờ mềm dẻo, dễ chạm trổ, gỗ lại có màu trắng ngà hấp dẫn, có khi hồng nhạt, dễ nhuộm, không nứt nẻ. Nó ít được dùng làm gỗ đốt vì cháy quá mau tuy ngọn lửa rất dịu đẹp. Ti đơn luôn vẫn còn được xem như là cây ân nhân nhờ hoa của nó : hái đúng lúc, đem phơi khô, hoa giữ lâu ngày những tính chất điều trị, tác động với ít nhiều hiệu lực trên các chứng mất ngủ, đau đầu, đau bụng, kinh hoàng, lo sợ. Nó cũng có một hiệu lực tích cực trong các chứng đau tim, ngứa ngáy ngoài da. Hoa được dùng để làm giảm hạ tiết mũi, sốt cúm, áp lực động mạch. Tuy được đánh giá là phương thuốc *các mụ già*, ti đơn có thuận lợi dễ kiếm, rẻ tiền, cất giữ được lâu. Nhưng ti đơn dần dần ít được sử dụng vì học viện y khoa đánh giá môn thuốc bình dân này là nguyên thủy, không có bằng chứng rõ rệt. Tuy nhiên gần đây, ti đơn cũng nổi danh lại được ít nhiều vì

những thuốc thần diệu đất tiền các viện bào chế ghi nhận vài phản ứng phụ có hại. Tất nhiên, cuộc gặt hái hoa ti đơn, nhất là ở vùng Baronnie tỉnh Drôme, trở lại phong phú như xưa. Đồng thời với ti đơn, một loạt các chất thuốc thiên nhiên khác chiết xuất từ cây cỏ cũng tìm ra lại được nhất là từ khi các viện bào chế phát minh ra một số hóa chất có hoạt tính đáng kể trình bày dưới dạng thuốc viên, thuốc mật, dung dịch vi lượng đồng căn. Còn ở trường học, nếu cô cậu nào đăng trí hay mơ mộng trong lúc thầy giảng bài chỉ việc nhìn qua song cửa những hoa lá cây ti đơn đong đưa rạo rực, gặp mùa còn hưởng được cả hương thơm xao xuyên tiềm tàng khêu gợi.

Ti đơn nắng sớm hạ chiều thu

Trong môn liệu pháp thực vật, từ lâu đã thấy có những món gồm có hoa và vỏ ti đơn sấy khô, nghiền tán và trộn lẫn với thức ăn. Từ thuở nào ti đơn đã được dùng để giảm đau, làm dịu. Từ thế kỷ XVI, ti đơn đã được thấy hoa và lá sấy khô sắc, hãm trong nước nóng. Năm 1709, ngự y đã có viết nước sắc gỗ ti đơn, đặc biệt các cành, giảm đau sưng, phù do suy tim mà ra. Trong thời kỳ đệ nhị thế chiến, lá ti đơn khô được nghiền tán rồi rây thành bột dinh dưỡng công hiến nhiều protein. Một kilô lá tươi công hiến 300 g bột. Qua thế kỷ XVI, Pháp dựng một hãng kỹ nghệ sản xuất hoa ti đơn cho môn liệu pháp thực vật và bán dưới nhiều hình thức. Những loài được dùng nhiều nhất là *T. condata*, *T. tomentsa* và *T. platyphyllos*. Ti đơn gồm có flavonoid, kaempferol, quercetin, cafeic acid, farnesol dưới dạng tinh dầu, chất nhầy và tanin. Gỗ non của cây còn chứa polyphenol (đặc biệt phloroglucinol) và tanin. Theo Gs Jean Valet, bác sĩ khởi xướng môn liệu pháp thực vật, ti đơn là một chất thuốc lợi tiểu và chống co thắt, có thể có hiệu lực ngay cả trên chứng cao huyết áp. Nó có thể dùng để chữa bệnh thống phong, có khi trong chế độ làm gầy. Lắm khi hoa và lá ti đơn sắc cũng được dùng chữa cảm mạo đồng thời với phương pháp cổ điển.

Trà ti đơn

Ong say sữa hút mật ti đơn

Mật ti đơn

Cũng như Venus, cây ti đơn mang lá hình quả tim tượng trưng cho ái tình và lòng chân thủy. Trong thần thoại Hy Lạp, trong tích đã thấy Phyllyra bị Cronos ức hiếp sinh ra con Chiron đầu người thân ngựa, được Zeus biến thành cây ti đơn. Gần đây hơn, người Romain đón xuân trong những lễ Lupercale hoan nghênh mục đồng và đàn cừu: tên cô gái muốn lấy chồng được ghi trên một ngọn lá ti đơn, đặt vào hộp kín, chàng trai nào bóc trúng lá là thành chồng trong một năm. Những cây ti đơn ái tình ở Pháp gọi là *mais*, trong thời kỳ Cách mạng được những công dân Sans-culottes đổi tên thành *Cây Tự do*. Ti đơn còn được gọi *Cây Đo lường*: thời gian và mùa màng là trực vũ trụ thẳng đứng thể hiện quan hệ Trời và Đất. Ti đơn là đàn anh các *Cây vũ trụ*: các cây sồi, cây thích, cây tần bì, cây ô liu,...có thể sống 1000 năm, ở Lithuani có cây đến 2500 năm ! Ở Pháp, tại làng Le Combray ở Illiers (tỉnh Eure-Loire) có sự tích bà Léonie, di nhà văn Marcel Proust, nhúng bánh madeleine trong tách ti đơn, hương thơm ngào ngạt ảnh hưởng trí nhớ của văn sĩ viết ra những trang sách độc đáo. Cây ti đơn vừa đẹp, vừa dễ trồng, sống lâu, lại có hương hoa dễ chịu nên được chọn để trang hoàng đường sá, sân trường, công viên. Có nhiều thị trấn chọn làm tượng trưng. Ông bộ trưởng Sully vua Henri IV cổ vũ dân làng trồng ti đơn (một đạo mang tên cây Sully) trên công trường và trước nhà thờ. Sau tên *cây ái tình*, *cây cách mạng*, ti đơn được gọi *cây công dân*, nên năm 1989, trở thành *cây kỷ niệm* 200 năm Cách mạng 1789. Lễ ti đơn là từ 11.3 đến 20.03 và từ 13.09 đến 21.09 mỗi năm.

Huy hiệu Triembach-au-Val (Bas-Rhin)

ảnh chụp 2016-2017

Thành Xô Vu Lan 2018

Đọc thêm

-Pierre Albuisson, *Tilleul à danser et son symbolisme*, tilleuls-a-danser.eu 21.06.2014

-Paul, *Balade mythologique et historique à l'ombre des tilleuls en fleurs*, lafeuillecharbinoise.co 29.06.2011

-Henri-Leclerc, *Histoire du tilleul*, *Revue d'histoire et de la pharmacie* 2 04.1930

-Guy Bontempelli, *Le tilleul, arbre d'amour, arbre de liberté*, amazone.fr 01.1989

-Gary Laski, *Fleurs, aubier, bourgeons : le tilleul, bon pour le sommeil mais pas que*, *Remèdes*, 08.12.2015

-Françoise Raes, *Tilleul, bienveillant arbre de la liberté*, labibre.be, 31.07.04

-Boussac, *Une plaque pour se souvenir de l'histoire du tilleul de la liberté*, lamontagne.fr 12.05.2015